

Tonko BARČOT
Arhivski sabirni centar Korčula-Lastovo

UDK: 398.33
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
Primljeno: 10. listopada 2017.

DOBRO MI TI JUTRO NA PRVI OD MAJA

Prvomajski uranak na zapadnom dijelu otoka Korčule

SAŽETAK

Nadovezujući se na prethodna dva broja Kanavelića, i u ovom broju nastavljam s prikazom prvomajskih svečanosti na zapadnom dijelu otoka Korčule. Ovog puta s naglaskom na običaju uranka 1. svibnja. Razmatrana su pitanja vremena, ključa okupljanja i mjesta dolaska skupne povorke, o rodnoj strukturi učesnika, kao i pitanja pojavnosti na uranku i njegove fragmentacije. Uz prikaz ovog običaja koji označava finale prvomajskih svečanosti, u tekstu su prikazani i običaji ritualne paše i lovačke hajke. Nekadašnji običaji postavljeni su u kontekst vremena i prostora s analizom društveno-političkih utjecaja i mijena. Običaj uranka je bio obilježje diferencijacije u međuraću, a monolitnosti u poratnom socijalističko-radničkom periodu. Tekst je temeljen na usmenim kazivanjima učesnika, izvorima iz druge polovice 20. st., kao i literaturi za usporedbu običaja na širem prostoru.

KLJUČNERIJEČI: Uranak, ritualna paša, ritualni lov, politički utjecaji i diferencijacija, radnički karakter, fragmentacija 20. st., zapadni dio otoka Korčule

Finale prvomajskih svečanosti

Rano ujutro „na Prvi od maja“ uslijedilo bi finale prvomajskih svečanosti. Sve do kraja 20. st. djevojke i njihove majke bi krenule u potragu za svojim

lončanicama sa cvijećem, koje su u noći uoči bile odnesene iz njihovih dvorišta, dok bi veloluška limena Narodna glazba obilazila središte mjesta pozivajući na odlazak u prirodu. Do sredine 20. st. mlade pastirice bi potjerale svoja stada na pašu, a do 1970-ih veće skupine ljudi, povezane društvenim sponama, odlazile bi u skupnim povorkama s naramcima pripremljene hrane na određena polja/uvale. Pratili bi ih i lovci s puškama. Cijelo mjesto bi gotovo kolektivno izlazilo iz svojih kuća u prirodu da bi „zafrajalo“ (proveselilo se) i opustilo se. Poslije (pa do danas) na uranak odlaze isključivo manje skupine, vezane prijateljskim i obiteljskim vezama, i to na svoju baštinu.

Ukoliko bi se priklonili mišljenju G. Róheima, koji u običajima vidi personifikaciju nas samih i našeg života (1926:372-373,380,384), prvomajske običaje bi sagledali u svjetlu odrastanja mladih i stvaranja novog života. „Prvi maj“ bio je po mnogočemu najvažniji dan u godini Velolučana. Najveseliji, najraspušteniji i najispunjeniji zbivanjima.¹

Pastirice u ritualnoj paši

U mnogim krajevima Europe, u prvom redu alpskim, upravo se na „Prvi maj“ tjeraju stada stoke na udaljene pašnjake nakon što su zimu proveli u zatvorenim štalama. To je vrijeme kada su se pašnjaci zazelenjeli i početka ispaše koja će trajati do zime. Ovaj običaj se nadovezuje na rimski poganski blagdan - parilije. Naime, 21.4. se kod Rimljana slavio blagdan pastira, a stoka se kitila biljem i cvijećem, izvodila iz staja koje su se ritualno čistile, prskale vodom i kadile. Uz glazbu cimbala i frula pastiri su tripot provodili svoju stoku kroz vatreni obruč, a i oni su sami kroza nj prolazili. S obzirom da je to bio i dan osnutka Rima (s očitim međusobnim paralelama), značenje pastirskog običaja je s vremenom iščezavalo u korist manifestacija u čast grada (Smith 1870:849-850). I Jurjevo je, kao slavenski pandan „Prvog maja“, bilo obilježeno „postupcima za dobrobit stoke“, vrlo slično parilijama. I to u rano jutro prije izlaska sunca, shodno mitskom poimanju sunca kao analogije za sušu te mitskom poimanju noći kao vremenu klijanja i nastajanja. Iz tog razloga bilo je važno pustiti stoku iz staja prije izlaska sunca. Pastiri su tjerovali stoku na pašnjake s „posvećenom“ šibom, i to obavezno preko jarka koji je očito imao ulogu zaštitnog koridora. Negdje su goveda provodili kroz vatru lomače kako bi

¹ Istraživanje sam provodio u razdoblju 2005.-2008., kao i 2016.-2017. s kazivačima iz Vele Luke, Blata i Smokvice.

suzbili vještičji učinak, odnosno kitili bi rogove vijencem od mlade vegetacije (Muraj 1992:197-198). Uz slične običaje, u Mađarskoj bi gola žena oprčavala oko stoke i posipao bi se prah od luka i kostiju pokojnika po poljima za zaštitu od divljih zvijeri, a zabilježeni su i običaji s jajima (Róheim 1926:366-367). U Bugarskoj se (a i među ciganima u Srbiji) ritualno ubijalo prvo janje tako da krv poprska zidove. Tom su krvlju premazivali dječja čela za zaštitu od urokljivog oka (Ibid. 371). Sve to s ciljem zaštite i poticanja plodnosti kod stoke, važnog izvora života, i uopće blagostanja u kući i na polju. Ili kako bi Róheim zaključio da sve to imitira čin i želju za rođenjem na što upućuje i naziv parilije (Ibid. 373-374).

Iako stočarstvo na Korčuli nema primarnu važnost za glavninu stanovništva te se i ne radi o formalnom početku ispaše jer je ona zbog blage mediteranske klime moguća i preko zime, recidiv ritualnog početka ispaše se zadržao i ovdje. Sve do sredine 20. st. u Veloj Luci se održavao običaj ritualnog odlaska pastirica u pašu. Poslije opada značaj teglećih životinja i uopće domaće stoke, pa se i običaj ugasio sam od sebe. Ovaj običaj ne bilježi literatura, već sam ga rekonstruirao prema pričanjima niza kazivačica rođenih početkom 20. st. Uz uobičajene svakodnevne odlaske u pašu, jer je domaće životinje trebalo nahraniti pašom u okolici mjesta, izdvaja se ritualna paša „na Prvi od maja“. Na tu pašu su odlazile mlade neudane djevojke, koje je dopadala takva obiteljska obaveza i briga oko domaćih životinja. U paši se bilježio iznimno velik broj teglećih životinja (ogota i mula) kojih je, sve do sredine 20. st. i uporabe motornih vozila, bilo podosta. Nešto poslije II. svjetskog rata Vela Luka je dosegla brojku od čak 800 do 1000 jedinki tegleće stoke i tek par automobila, a mjesna Poljoprivredna zadruga je bila organizirala rasplodnu farmu na Sušcu (Mirošević 2016:52).

„Poć ujutro na pašu s mazgun, živinun, a prin tega svarit kafe, ma vraga kafe - to je bi ozimac.“ (R.V.B.)

„I ja san hodila s mulun nabrat dvanjke pune goščice i uzjahat bez sedla na golo“ (D.Š.B.).

Djevojke bi rano ujutro odlazile izvan mjesta na već uobičajena mjesta. Znalo bi se okupiti i više pastirica koje bi zajedno otišle izvan mjesta na pašu. Jedna kazivačica se sjetila kako bi po 7, 8 mazaka prošlo kroz predjel Vranac

za Zubaću valu (J.F.C.). Nije to bila tiha povorka. Djevojke bi pjevale da ih čuju. „Stavile bi cvit za uho pa bi zakantali i odavala bi sva Luka“ (R.V.B.). A pjevali su se prigodni stihovi:

„Dobro mi ti jutro na prvi od maja,
kada se veselu andjeli od raja.
Dobro mi ti jutro što se ne ozivaš,
ili ti drugog draga potajno uživaš.
Ako ga uživaš daj mi ga na znanje,
ja ću drugoj vili poč u upoznanje!“²

Odlazak djevojaka u pašu značio je i potencijalni kontakt s mladićima. „Kad bi ženske išle u pašu, pa bi im dohodili mladići“ (J.F.C.). Navedeni stihovi su ljubavna poruka zaljubljenog mladića ili mladića koji sluti nevjeru i traži od djevojke da bude iskrena prema njemu. Ili je pak riječ o poruci uvrijeđenog mladića s kojim se djevojka poigrava ne odazivajući mu se. Svejedno, stihovi su nedvojbeno vezani uz prvomajsku svečanost, jasno govore o važnosti i radosti „Prvog maja“, ali i o ljubavnom karakteru tog dana. Prema riječima jedne kazivačice (R.V.B.), ovi stihovi bi se pjevali i na vrhu Pinskog rata, mjestu na kojem bi se noć prije uspravilo majsko drvo. Zanimljivo, sve moje kazivačice tvrde kako su one pjevale stihove, i to u muškom rodu. Pa se može pretpostaviti kako je i ovdje došlo do promjene u izvornom obrascu. Po pričama kazivačica, upravo su one bile te koje su inicirale, dok su mladići znali prilično nemušto odgovarati:

„A muški bi bi došli tamo priko Žuvan doca, pa bi ih hitali
(gađali - op.a.)“ (R.V.B.)

U predigru se dakle uključuje i nabacivanje kamenčića - mladići prate mlade pastirice i oslušuju njihov pjev. Nabacivanjem kamenčića prema pastiricama privlače pozornost na sebe, „muški“ se odazivajući. Ipak, ne bi svi tako nemušto reagirali. Tog jutra bi se spajali parovi. Pastirice bi se pridružile mladićima i zajedno bi odlazili do uvale Gradina gdje se tradicionalno održavao uranak.

² Stihove kazivala Roza Vlašić Baja 2005.

„A momci bi došli do njih s barkama na jidra pa bi se one ukrcale i išle jidrit šnjima. A mazge bi ostavile vezane za stabla“ (J.F.C.).

Ljubavna predigra se nastavlja i okončat će se, kako zaključuje Belaj u analizi slavenskih jurjevskih tekstova, pripravom svadbe (Belaj 1998:191). Kod nekih luških pastirica to se zbilo i doslovno:

„Ja, moja zaova Franica, Slavica išle smo u pašu na Njivicu na 1. maja 1943. Kad bi ženske išle u pašu, pa bi im dohodili mladići. Tad me je Uroš, kako zaprosi“ (J.F.C.).

Nisam uspio saznati je li se ovaj običaj održao i poslije II. svjetskog rata. Čini se da nije. Tegleće životinje će još par poslijeratnih desetljeća igrati važnu ulogu u težačkom životu Vele Luke, a onda potpuno prepustiti mjesto traktorima, koji su obilježili djetinjstvo autora 1980-ih.

Skupne povorke - vrijeme, ključ okupljanja, mjesto dolaska i vrijeme povratka

Zajedničko obilježje prvomajskog običaja širom Europe predstavlja skupna povorka u kojoj se okuplja veći broj mještana i odlazi se zabavljati na polja i šume. Povorka se okuplja prije zore („uranak“), odlamaju se grane i kiti se zelenilom. E. Laszowski u opisu svibanjskih običaja u Zagrebu, navodi kako je svibanj mjesec izleta u prirodu. Zagrepčani, a pogotovo gimnazijalci, odlazili su na Zagrebačku goru, Podsused ili u Samobor „omnibusom“. Na tzv. „majalisu“ bio bi obilan objed, puno pjesme i glazbe (Laszowsky 1943:10). Ilić Oriovčanin za Slavoniju 19. st. piše kako bi mladi „u gomilah“ odlazili k bližnjima izvan varoši u polje ili šume. I oni koji inače ustaju rano i oni koji se ustaju u 8 sati ujutro, umivali bi se magičnom prvomajskom rosom kako bi postali ljepši i rješili se pjega, pili bistru vodu, brali ljekovite trave. Za Vinkovce bilježi, kako bi se mladići zabavljali noću u obližnjoj šumi, sve dok ih ne bi rastjeralo sunce (Ilić Oriovčanin 1997:134-135).

U slavenskom „jurjevskom“ krugu također se događa nešto slično. Tako npr. u Turopolju na sv. Jurja u rano jutro bilježimo ophode „jurjaša“ i „jurjašica“, koji bi obilazili kuće (i susjednih sela) i pjevali prigodne pjesme (Premuž 2004:28). U dijelovima Slavonije i Srijema postojao je i običaj ophoda

filipovčica (sv. Filip i Jakov 1.5.). Dan uoči „Prvog maja“ seoske djevojke bi prolazile selom i pjevale, pokazujući se kao poželjne udavače u svojoj najboljoj opravi, nakitu i držanju (Gavazzi 1988:59-60). Kod pravoslavnog stanovništva se Đurđevdan također obilježavao urankom (Muraj 1992:194).

Na zapadnom dijelu susjednog poluotoka Pelješca uranak se odvijao na Jurjevo (Pederin 1976:291). S obzirom da se i tu „Prvi maj“ slavio kroz šale mladih, i ukoliko je Pederinova tvrdnja uistinu točna, nameće se logičan zaključak kako je Pelješac (inače migracijski ispremiješan) prostor preklapanja utjecaja slavenskog „jurjevskog“ i germansko-romanskog „prvomajskog“ kruga.

U međuratnoj Veloj Luci se na uranak kretalo ujutro oko 4 sata (F.Mar.). I poslije II. svjetskog rata bilježi se rani odlazak na uranak. „Mi dica od uzbuđenja ne bi ni mogli dočekat jutro“ (I.Ž.G.) Rano se budilo i u susjedstvu. „Bilo se valo probudit još po mraku“ (F.P.S.). No, kako su godine odmicale, a životni standard rastao, tako se i vrijeme odlaska na uranak sve više odlagalo. Pa se u pozivu za uranak 1963. u Veloj Luci naznačilo 6 sati kao vrijeme polaska.³

U Veloj Luci se polazilo s obale, a određište je bila prostranija ledina koja je omogućavala većoj grupi ljudi ne samo da se slobodno smjesti na zemlji, već i da se slobodno kreće u različitim aktivnostima. Radilo se o prostranijim ledinama na poljima ili uz morsk obalu. U Veloj Luci se izdvajaju dva osnovna pravca kretanja u međuratnom razdoblju 20. st. - morski put koji je završavao u uvali Gradina (tamo će na sv. Ivana Krstitelja krajem lipnja uslijediti novi pohod mještana) i pješaćenje na Blatsko polje (Podstražišće, na suprotni kraj Vele Luke i granicu s Blatom). Poslije rata, jednom je povorka organizirana do Potirne (J.P.D., F.M.D.), a potom niz godina ponovno do Podstražišća. Slijedili su organizirani uranci ponovno u Gradini, do koje se išlo organizirano s brodovima i barkama, ali i pojedinačno pješice uz obalu ili na teglećoj životinji.

„Kad sam bi jadno mali, baba me je vodila na ogoti do Gradine na prvomajski uranak. Bilo je to početkom 1960-ih. Koliko bi tamo bilo svita. Činilo mi se da bi bilo 90% Luke“ (I.Ž.V.).

„Na sam praznik Luka je bila potpuno pusta. Nisu radili niti kafići“ (T.D.).

³ HR-DADU-SCKL-675. Mjesna organizacija Sindikata službenika državnih ustanova Vela Luka. Opći spisi, proglas (1963).

„Na Slova bi se izvisi transparent ‘Živio 1. maj’, a staro i mlado bi se skupilo na gubnu u Donjoj Potirni“ (I.P.G.).

U Blatu je 1950-ih odredište organiziranog uranka bio Morkan (P.F.S.), a u Smokvici ponajviše luka Brna. Iz Smokvice se išlo kamionima Poljoprivredne zadruge i pješice. Uranak je organizirala Poljoprivredna zadruga (F.B.O.). I u Blatu su znali prevoziti kamioni (F.P.S.). Kao i u prijes pomenutim luškim primjerima, odredišta su bila izvan naseljenih mjesta. Često na njihovoj samoj granici. Izuzetak predstavljaju uranci u selu Potirna. Zajedničko veselje i druženje održavalo se u samom središtu Donje Potirne, na gumnu, a povremeno i u zaseoku Cvitanović Vlah (I.P.G.).

Povorke su bile masovne, a razlozi okupljanja bili su različiti, društveni i politički, pogotovo u međuratnom razdoblju. Na fotografijama tako vidimo članove Hrvatske seljačke stranke ili Sokolskog društva. Poslije II. svjetskog rata vlast organizira jedinstvenu povorku, koju su kazivači okarakterizirali kao „političku“, tj. „komunističku“. No, tako su nazvali samo one povorke održane prvih poslijeratnih godina. Iako će se prvomajski uranak nastaviti organizirati i poslije, i to od društveno-političkih organizacija, kazivači u njima nisu vidjeli politički čin.

Vrijeme povratka s uranka bi variralo - od čak prijepodnevnih (A.T.), popodnevnih sati (M.S., M.A.), do kasnih večernjih. Povratkom izletnika Vela Luka bi znala odzvanjati pjesmom pojedinih grupica (I.Ž.G.).

„Formirala bi se povorka s ubijenim čagjun i došlo bi se do Zadružnega doma u Blatu. Tu bi zasvirila mužika i na kraju bi se zavikalo: Živio 1. maj, i svak svojoj kući“ (A.T.)

Spominjući limenu glazbu iz Vele Luke, na samom kraju 19. st., D. Knežević navodi da bi svirali na uranku zakićeni „grančicama zelenila na svojim kapama, a neki s poljskim cvijetom u zapučku“ (Barčot 2012:81). Uloga zelenila i cvijeća neizostavna je i poslije II. svjetskog rata, pa se na fotografijama prvomajskih uranaka u Veloj Luci mogu vidjeti muškarci s okačenim zelenim grančicama i cvijećem u kosi. Barke kojima se vozilo do Gradine bile bi također okićene cvijećem (I.Ž.G.) Svoboda piše kako se u korčulanskoj povorci nosilo stablo bora i cvijeće, a odlazak na uranak bi također najavljivale budnice (Svoboda 1995:220). Već sam u prethodnom tekstu o

prvomajskim šalama naglasio važnu ulogu zelenila i cvijeća u prvomajskim običajima. Neizostavna je bila i uloga zastava. U međuratnom razdoblju bile su različite, predvođeni povorke različitog političkog/ideološkog predznaka. U socijalističkom razdoblju gubi se ova podvojenost/različitost. Na svaku od kuća u kojoj bi se smjestili izletnici postavila bi se zastava (I.Ž.G.).

Nadovezujući se na već spomenuto mišljenje G. Róheima (1926:372-373,380,384), prvomajsku povorku mogli bi shvatiti kao sponu s prirodom, slavljenje i podstrek njezinoj plodnosti, ali i oponašanje samog života. Povorka u kojoj je puno toga dopušteno, i starijima, možda oponaša odrastanje, pubertet i adolescenciju. Povorka u kojoj se mladići i djevojke zagledavaju jedni u druge, privlače pozornost, možda je i inicijalna svadbena povorka. Tako tvrdi i V. Belaj u analizi mitološke pozadine slavenskog svijeta, koji tvrdi da je prvomajska povorka ispraćanje mladoženje na svadbu koja će uslijediti u vrijeme ljetnog solsticija (Belaj 1998:191). U tom trenutku će mladi par, u Veloj Luci, držeci se za ruke preskočiti stog zapaljenog ivanjskog smilja javno objaviti svoju vezu, koju su tako stidljivo, brojnim dvosmislenim šalama skrovito i donekle nespretno, započeli u noći uoči „Prvog maja“.

Dan susreta i zajedništva

I u međuratnom razdoblju, ali i poslije II. svjetskog rata, postojala je praksa susreta prvomajskih uranaka iz različitih otočnih mjesta. Povorke iz dviju različitih sredina dogovorno bi stigle na zajedničko mjesto proslave „Prvog maja“. Tako su se Velolučani i Blaćani sretali na Podstražišću, „granici Luke i Blata“, ali i u Potirni. Blaćani i Smokvičani sastajali bi se na polju Kapja, a Smokvičani i Čarani na Sustipanu. Svi ovi lokaliteti su na razmeđu ovih sredina. Tako su granice postajale mjesto susreta i dijaloga, a „Prvi maj“ dobio važnu dimenziju produbljivanja prijateljstava u široj otočnoj zajednici. Smokvičani i Čarani bi ostajali družiti se na Sustipanu, ali bi i zajedno odlazili u Zavalaticu ili na Siknicu (M.P.).

U međuratnom razdoblju tu praksu su primjenjivala npr. sokolska društva i tako jačala veze sa svojom braćom i sestrama iz susjednih društava i četa.

Pretezali su mladi i muškarci

Povorku je činilo šaroliko ljudstvo, no najviše je bilo mladih. Neki

kazivači sugeriraju da nije bilo djece, odnosno da ih nije bilo mnogo. Na pojedinim sačuvanim fotografijama djeca se vide u zaista malom broju. Neki su momci na svoj prvi uranak išli tek nakon ženidbe (V.M.V.), a djevojke kad su stasale kao „divne“ (I.D.).

„Uputila bi se masa čejadi - mladićih i curah, prima Kapji s bandirama, kantima. Ja u toj povorci nisam nikad sudjelovala jer sam bila premlada, to je išla uglavnom mladost, ni bilo vele starih“ (M.A.).

Da je djece ipak bilo, i to ponajviše u pratnji nekog starijeg člana obitelji svjedoči i niz kazivanja:

„Prvi put sam iša na uranak kolo 1949. Tad se još nisam bi uputi u skulu. Vodi me stariji brat koji se iša nać s prijateljima“ (I.B.Š.).

„Ima sam 6 godina 1958. kad sam se s didom ukrca na kamion Poljoprivredne zadruge Smokvica na uranak u Brnu“ (F.B.O.).

Djecu viših razreda Osnovne škole, koja su sudjelovala na urancima 1950-ih i 1960-ih, nisu pratili roditelji ni stariji. Otišli bi sami ili u grupama na brod od uranka i provodili se sami u Gradini bez pratnje (B.B.). To potvrđuje i drugi kazivač koji tvrdi da je njegova grupa vršnjaka 1960-ih još od 3. razreda Osnovne škole odlazila sama na uranak, pekla meso i zabavljala se (I.Ž.G.). Drugi kazivači ukazuju na mahom muški karakter povorki, koje su uglavnom činili muškarci i dječaci. Bilo je i djevojaka, ali manji broj. Tome svjedoči niz sačuvanih fotografija i kazivanja.

„Ne spominjem se da je itko od ženskih osoba iz moje obitelji prisustvovao urancima“ (F.M.D.).

„Moja me mater ni pušćala na uranak smatrajući da to ni primjereno za curu. Jedne godine 1950-ih sam utekla u Gradinu, ma sam ćapala kad sam se vratila.“ (N.F.)

Starijih osoba je na uranku bilo malo i oni bi većinom ostajali u mjestu (M.D.S.). Zanimljivo da, Ilić Oriovčanin u prikazu drevnog prvomajskog uranka u Slavoniji, spominje mlade, a naročito ljepši spol (Ilić Oriovčanin 1997:134). Kao što je u prethodnom poglavlju spomenuto, u povorkama i uopće u prvomajskom slavlju, od kraja 19. st., važno mjesto zauzima (limena) glazba. Da je Narodna glazba Vela Luka odmah od osnutka 1893. preuzela istaknuto mjesto u koloritu lokalnih običaja, svjedoče zapisi Danijela Kneževića:

„Mjesna glazba nakon što bi od ranog jutra obilazila mjestom svirajući koračnice, otputila bi se negdje u neposrednu okolicu na malu ‘fraju’, u hladovinu kakvog sjenatog rogača te se kasnije... praćena mlađarijom, vratila ponovno svirajući...“
(Barčot 2012:81)

Prema Kneževićim zapisima, limena glazba u Veloj Luci ima krajem 19. st. ulogu najavitelja i budničara, a potom tek odlazi na svoj vlastiti uranak. U međuratnom razdoblju, limene glazbe će se inkorporirati u masovne povorke, nerijetko s političkim pečatom, i predvoditi ih svojom svirkom. U Smokvici bi glazba najprije napravila defile po Smokvici, a potom bi krenula pješice prema Brni gdje bi po dolasku također napravila defile po luci (F.B.O.). I u Korčuli bi odlazak najavljivale budnice (Svoboda 1995:220), a glazba je budila i na Braču (Milićević 1974/1975:453). Nekada bi i u Slavoniji muzika po sokacima svirala sve do zore. A čim bi se glazba oglasila, mladi bi ustali (Ilić Oriovčanin 1997:131).

Veselje, razuzdanost, pijanke

Cjelodnevno veselje uključivalo je ples, pjevanje, igre za djecu i odrasle. Djeca bi se tog dana znala prvi put okupati (I.Ž.G., I.P.G.), a mlade cure i mladići vrtili bi se uokolo i zagledavali jedni u druge. Svirka i ples, ali i interakcija mladića i djevojaka bila su obilježje Prvog svibnja u Slavoniji (Ilić Oriovčanin 1997:133). Glazba je bila važan segment praznika. Svirale bi limene glazbe, ali bi i pojedinci u grupama nosili instrumente.

„Obavezno bi se nosila harmonika i gitara“ (M.P.).

„Na guvnu u Potirni svira je na harmonici Joze Pujiz, ali i meštar Širić i Lučanin organista“ (I.P.G.).

Uranak je podrazumijevao konzumaciju veće količine hrane i pića. I spomenute rimske parilije, okončavane su uz zvukove cimbala i frula gozbom na otvorenom, jelo se i pilo obilno (Smith 1870:850). Na Jurjevo bi u Turopolju „jurjevčani“ od prikupljenih darova po kućama priredili zajedničku gozbu (Premuž 2004:34). Đurđevdan, najveći romski blagdan, obilježen je masovnim okupljanjem i najvećom gozbom u godini. U međuratnom Blatu kazivači se također prisjećaju obilja na prvomajskom uranku. „Pa bi se na Kapji napekli, našerali i oblokali“ (M.A.). Dakako, potrebno je biti oprezan kod spomena količine hrane, pogotovo kod izjava kazivača koji nisu bili sudionici već promatrači i interpretatori. To prije zasigurno nije bilo obilje i hrana se nosila u vlastitoj ili zajedničkoj režiji pojedinih grupa. Naročito su oskudne bile prve prvomajske povorke poslije II. svjetskog rata.

„Na uranak 1950-ih u Gradinu nosi sam dva jaja utvrdo, malo kruha i vode. To je bilo sve što bi izi na uranku“ (M.B.L.).

Isti kazivač se sjeća da bi poneka društva pripremala ručak u Gradini, no većina bi već pripremljenu hranu nosila sa sobom iz kuće. Drugi kazivač upozorava na činjenicu da bi pojedina društva i tvornički kolektivi podijelili svojimima po sendvič (V.M.V.). Glazbari su nosili sa sobom po pola pečene kokoši, večer prije ispečene (A.D.K.), no znali su i pripremati ručak. Sredinom 1950-ih pripremali su „u vaporu“ kozlića s bižima (N.F.). Tih godina s poboljšanjem životnog standarda, i pojedine manje grupe moći će si priuštiti kupnju kozlića.

„Nas 5-6 parova prijatelja s mladima kupili bi zajedno kozlića. Svakoga od nas došlo bi to po 100 dinari, ali to smo tad mogli već priuštiti. Ujutro kolo 10 parićali bi nam naše mlade pikat od iznutrica. To mi je bilo najslaje. A onda bi krenulo pečenje kozlića, samo to je trajalo. Jer vajalo ga je nonstop vrtiti i tukalo je čekati, a mene bi nikako na pijatu uvijek zapa krvavi dil. Ne bi svu hranu kupili. Usput bi po tujemu ubrali malo boba i bižeja, a znali bi zavrć i kogoj za ćapat ribu.“ (M.D.S.)

Može se kazati da se kozlić tradicionalno pekao na „Prvog maja“ i da se još uvijek peče kod nekih luških obitelji. Druga važna namirnica tog dana bio je bob, ali i prvi grašak i mladi krumpir.

„Ujutro bi barba Ivan Malandrin užega oganj i do podneva bi svih nas izreda za okrećat kozlića na ževari. Pridvečer bi teta Marija Stalijarka svarila boba.“ (B.B.).

„Mater bi šufigala prvu biž s teletinun, peka bi se kozlić, a od slatkega bi se čini pandišpan, mramorni kolač i hrstule“ (I.Ž.G.).

„Uz kozlića ili janjca i mladu kapulicu, uparali bi taj dan malo lumpari i ženske bi učinile malo slatkega“ (M.P.).

Pekli su se i janjci. U jednoj obitelji, koja je jela meso dvaput na godinu, na „Prvi maja“ se pekao janjac u luškom predjelu Požar. Nakon što su ga ispekli i pojeli, zaputili bi se u Gradinu na ples i druženje (F.D.B.). Smokvičani su također slavili „Prvi maj“ uz pečenog kozlića. Prvog takvog sjeća se kazivač na Sustipanu sredinom 1950-ih. Okupljeni Smokvičani i Čarani mogli su dobiti po komad pečenog kozlića kojeg je naticao na ražanj mjesni mesar (I.B.Š.). Kako je uranke poslije organizirala mjesna Poljoprivredna zadruga, tako bi se ona pobrigala i za nekoliko pečenih kozlića. „Pečenja kod nas ni nedostajalo i bilo ga je za sve“ (F.B.O.).

Druga važna stavka bilo je vino. Jedna kazivačica spominje se velikog broja pijanih na ovaj dan u međuratnom Blatu (M.A.). Drugi kazivač je ustvrdio da je tog dana bilo više vina nego vode (A.T.). Na nizu fotografija obavezno se pojavljuje damižana.

„Jednega uranka pove me je otac put Morkana i dava mi pit bevandu. Kad sam se vrati doma ni mi bilo dobro. Mater je bila sva zabrinuta i jidna na oca“ (P.F.S.).

„Bila se mater jedne godine najidila na oca jer je jadno grubo vonja na vino. Ali ni bi otac kriv, poli ga je Šilo s damižanun po glavi“ (N.F.).

Odrasli su se u potpuno opuštenoj atmosferi pretvarali u djecu. Na pojedinim fotografijama iz socijalističkog razdoblja mogu se uočiti zreli ljudi zacrnjenih lica kako se naguravaju i zbijaju šale.⁴ Riječ je o veselim luškim glazbarima koji su se namjerno „očrnili“ oko kotla (N.F.). Čini se da se nepodopštine iz prethodne noći proširuju na prvomajsko jutro, a ocrnjivanje lica podsjeća na pokladno vrijeme. Damjan Ovsec navodi da se „Jack in the green“ ili Zeleni Juraj zna pojavljivati i kao dimnjačar s crnim obrazom pa je „Prvi maj“ bio i dimnjačarski praznik (Ovsec 1992:150). Kazivač iz Smokvice sjeća se kako se na Kapji krajem 1940-ih Blaćanin Hrščalo, inače invalid bez ruke, popeo brzo i spretno na maslinu i privukao pozornost okupljenih. Na pitanje zašto je to učinio, kazivač je odgovorio da se jednostavno svašta radilo i izvodilo. Pa bi se onda pjevalo, pa potezalo konope (I.B.Š.). U Potirni bi se sjedeći na zemlji muškarci znali povlačiti za komad „bije“. Pobjednik je bio onaj koji bi i dalje ostao sjediti na tlu (I.P.G.).

Kazivači se sjećaju da bi uglavnom vladala harmonija, no bilo je i tuče među muškarcima. Jedan se kazivač (M.B.L.) sjeća tuča na nekoliko uranaka u Gradini kao osveta iz ljubomore i za ono što bi se nakupljalo preko godine. Utoliko je „Prvi maj“, dan u kojem je bilo dopušteno štošta, bio i ispušni ventil. Tuče su bile posljedica velike količine ispijenog alkohola, no rijetko kada bi se prešla granica koja je ugrožavala slobodu i veselje drugog. Godine 1957. ne samo da se prešla ta granica već je i izgubljen jedan život. Blaćanin Vinko Šeparović Markota vraćao se predvečer sa svojom družinom s uranka na otočiću Pržnjaku. Poprilično pijano društvo se na barci posvadilo i potuklo, a Markota je smrtno stradao. Pokušaj zataškavanja njegove smrti zauvijek je bacio sjenu na prvomajsku proslavu pa se uranak nikad više nije organizirao na Pržnjaku (I.P.G.).

Unatoč ovom i drugim incidentima, kazivači se uranka sjećaju s veseljem. Bilo je to doba njihove mladosti i uglavnom se svi sjećaju lijepih trenutaka, radosti i oduševljenja mase. Ujutro rano Lučani bi ispunili čitav brod „Zabrig“, ali i druge manje brodove. Gradina, u kojoj je prvih desetljeća poslije II. svjetskog rata bilo tek nekoliko kućica, bila bi prepuna ljudi koji su se igrali, svirali, plesali na mostu. Osjećala se dobra atmosfera i ljude bi ponio osjećaj zajedništva i veselja. I pri povratku se veselje nastavljalo, pa bi brodovi obilazili obalu u mjestu, sviralo se i pjevalo. Na uranke se rado odlazilo i danas, prisjećanje na njih znači prizivanje najljepših uspomena iz

⁴ Privatna zbirka Nikice Farčić rođ. Oreb Fini (Vela Luka).

mladosti, punih drugarstva. Bio je to mnogima jedan od najradosnijih dana u godini koji se ne propušta nizašto.

„Ja i Vukosava smo iza svršene Škole učenika u privredi, bili upisali večernju školu ekonomije. I bile smo položile nike ispite. I javila nam je meštrija Tonka kako će novi ispit bit na Prvega maja i da dolazu profesori iz Splita. Išleća smo na uranak u Gradinu, a na ispitu se nismo pojavili. Iza tega Prvega maja smo i odustale od te skule“ (B.B.).

Ritualna hajka u vrijeme lovostaja

U Blatu i Veloj Luci nezaobilazni dio prvomajske povorke činili su lovci. Velik broj kazivača upozoravao me na njihovo prisustvo na uranku, odnosno na lov kao nezaobilaznu aktivnost „Prvog maja“. No, nije to bio niti približno uobičajeni lov. Bolje bi bilo reći da to često uopće niti nije bio lov. Jer riječ je o danima lovostaja. Lovci su sa sobom na uranak nosili meso, a po dolasku na prvomajsko odredište održavali vježbe gađanja na glinenim golubovima (I.P.G.) ili drugim metama. Streljačke vježbe se spominju još i u međuratnom razdoblju kada su ih organizirala pojedina društva u sklopu svojih uranaka. Tako je Sokolski glasnik sredinom 1935. javio o Đurđevdanskom uranku društva iz Vele Luke i donio vijest kako se je na otočiću Ošjaku, gdje su se članovi provodili, vršilo i „gađanje s puškama Streljačke družine“ (SG, br. 25 / 14.06.1935.). Lovaca na prvomajskom uranku sjećaju se i kazivači iz Smokvice. Na Kapji krajem 1940-ih lovci su se nadmetali pucanjem u metu:

„Bile su to stare puške nabijače, gotovo kućne izrade. I onda bi oni sparavali u metu, ko će boje i bližje sredini, i ko će boje i jače nabit. Niki bi znali govorit i hvalit se: ‘Ja što meni meće... Nikomu toliko koliko meni’. Naročito sam zapamti jedno lice. To je bi stari Pavo, Blaćanin s velikin trbuhun, koji bi bi jadno nabi tu svoju pušku i najviše gragori od svih“ (I.B.Š.).

Drugi kazivač se sjeća i do 50 blatskih lovaca koji su sve do 1985. odlazili na zajednički prvomajski uranak na različitim blatskim lokalitetima. U gađanju se naročito isticao Ante Favro koji je, usprkos nedostatku ruke i oka, pobjeđivao dugi niz godina (I.P.G.).

Na pitanje, koja je njihova uloga u prvomajskom kontekstu i čemu uopće lovci u doba lovostaja, moglo bi se odgovoriti s pretpostavkom kako je riječ o ritualnoj hajci, imitiranju lova iz vremena kada nije postojalo ograničenje kroz godinu i kada je ulov odražavao simboliku plodnosti. Naposljetku, na Korčuli lovci, ipak, nisu samo vježbali na prvomajskim urancima, a lovostaj je izuzimao jednu posebnu životinju.

„Kad bi se vraćala povorka, kačaduri bi nosili to što bi ubili nabodeno na ražnju. Spominjin se da su jedanput nosili čagja“ (M.A.).

„U Gradini bi lovili u Šantretovoj šumi di je bila jazbina čagja“ (I.Ž.G.).

Čagalj je još od spomena u Korčulanskom statutu životinja pomalo mitskog statusa. Premda bezopasan za čovjeka, svojom je pojavom, noćnim zavijanjem i klanjem sitnije stoke izazivao nelagodu. Naglašavanje njegova ulova (još od spomena hajke u Korčulanskom statutu) se čini logičnim supstitutom za otok na kojemu ne obitavaju opasnije zvijeri. U povratku prvomajske povorke plijen lovaca dobivao je na simboličkoj težini kao svojevrсни trofej, kruna čitavog dana. Jer, čagalj je bio nejestiv. Običaj ritualnog lova na čagljeve se zadržao i poslije II. svjetskog rata. Kazivači se sjećaju prvih poslijeratnih godina kako bi se lovci digli ranije i u neko doba došli na Podstražišće s ulovljenim čagljem (I.F.P.). Prvomajska povorka se oko 1953. vratila u središte Blata s ulovljenim čagljem (A.T.). U programu proslave 1963. u Veloj Luci najavljeno je kako će se oko 9 sati po dolasku na uranak u uvalu Gradina svečano dočekati lovci „sa hajke s ulovljenim čagljom uz nagradu“.⁵ Dakle, socijalistički program proslave je institucionalizirao hajku i njezin objekt. Ulovljeni i ubijeni čagalj bio bi svezan za noge i visio bi s kolca. Prvomajsku hajku na čagljeve ovjekovječio je pučki pjesnik u desetercu (i lovac) Luka Favro Velo, ismijavši sudionike jedne takve hajke oko 1965./66.

⁵ DADU-SCKL-675. Mjesna organizacija Sindikata službenika u državnim ustanovama Vela Luka. Opći spisi, 1963.

„Sada ću vam reć
komu što ne vaja.
To je bilo baš
na prvi od maja.
U Luku se ukrkali u barku
i na čagje išli smo u hajku.
Kad smo došli daleko na misto
skupa smo se iskrkali listo.
I išli smo daleko za Meju
slušali smo kako pasi meju.
Ja zažmirim na oba dva oka
latu pasi iz Martina boka.
A ja jadan čučin iza meje
ravno čagaj trče za na mene.
Kad je doša blizu na dva tira
okrenu se i put mora fila.
Izaša je dole na Martina⁶
neka bude sva sramota svima.
Za njim Martin opali dva šuca
pa sam i ja priko meje puca.
Jadan čagaj čini skrake veće
priko grmova grubo se primeće.
Priko grma vrga se je vanka
izleti je na Pereta Žanka.

Pere Žanko u nje je opali
samo ga je malo okrvavi.
Ma kad mu je doša na ravancu
onda mu je Pere da distancu.
Ubi ga je, ni mu se ni maka
ja san muča, nisam ni odaha.
Ubi ga je baš na mrtvo ime
neka gine to prokleta sime.
Moje srce od radosti kuca
Pere Pipe u krepana puca.

⁶ Zlokića.

Trče Raško kako minolovac
i govori ja sam stari lovac.
A za njim je dotrča Radiša
a još litos ni ubi ni miša.

Čini se da se ritualna hajka održala sve do kraja 1970-ih kada je čagalj zbog štenećaka nestao sa zapadnog dijela otoka. Posljednji je ubijen 1977. (I.P.G.).

Fragmentacija uranka

I prije II. svjetskog rata bilo je manjih izdvojenih grupica. Tako su u gradu Korčuli u međuratno vrijeme na uranak odlazile brojne manje skupine prijatelja (M.S.). Od sredine 20. st. taj broj raste. U Veloj Luci se već 1950-ih s rastom osobne potrošnje bilježi veći broj samostalnih uranaka pojedinih grupa (10-tak i više ljudi) po prijateljskoj liniji koji bi na uranak odlazili na baštinu nekoga od njih. Odlazili bi s teglećim životinjama već dan uoči. Ili bi se vozili u barkama i kaićima na more, u neku od uvala. Okupljali su se i po rodbinskoj liniji. Čini se da se običaj masovnih povorki počeo gasiti po „okućavanju“ privatnih baština. Kako je broj vikendica rastao tako je bilo sve više onih koji su slavili „Prvi maj“ u obiteljskom i užem prijateljskom okruženju. Kazivač i glazbar svjedoči kako je 1970-ih predložio da Narodna glazba Vela Luka prekine s odlascima na prvomajski uranak, s obzirom da se sve više glazbara zabavljalo na taj dan u privatnom aranžmanu (A.D.K.).

„U Tudorovici bi se okupili svi Malandrini, stariji i dica, a i obiteljski prijatelji. Bilo nas je dvadesetak i više. Organizaciju je predvodi Ivan Malandrin koji bi nabavi kozlića i postavi zastave po svim kućicama u vali. I jugoslavenske, i hrvatske, i one od partije sa srpun i čekićun. Bilo je to 1970-ih.“ (B.B. i M.B.L.)

„Mi smo ti počeli rano hodit u Triporte, kad mi je bilo oko pet godina i tamo bi bili učinili 1. maja. Skupili bi se bili obično u našu kuću par dana Miko, Marica, barba Lovor i teta Alviza i ostali bi bili tamo dan prin i pa priko praznika. Lipo davno

vrime, bez struje, telefona, televizije, domaća spiza, uvijek bi se učini koji poslić kolo kuće i izvijala bandira. S Lovorovun barkun išli bi obavezno u konal na palangar (ćapat koju tabinju, pasa, mašku koje bi se parićalo na bakalar ali i sušilo). U vali je bilo dosta čejadi i pala bi pjesma, a mi bi bili (opet s barkun) na 1. maja obavezno išli na Garmu u barbe Franka Paleta. Un bi nas čeka i tamo bi bilo pjesme, jića, pića i partija obuća cilo popodne. A kad bi završili dani fešte obavezno bi barba Lovor iša skupit koju vriću šušnja (za pod gudeta doma). Ije da je praznik rada bogamu, ali neva stat za ništa i va iskoristit priliku. Ovo su onda pokušavali iskoristit otac i Miko i badat ga da ni 'svjestan'! Lipo je bilo i lipo se slavilo, puno nike svečanosti a opet i smiha, zajebancije, pjesme, u društvu čejadi, jedni s drugima, zajedno..." (F.D.B.)

I drugi kazivači ustvrdit će kako su taj dan više radili na baštini nego slavili. U Blatu je već 1960-ih, a u Smokvici 1970-ih uranak prestao biti masovan. U Blatu su manje prijateljske i obiteljske grupe same odlazile u uvale na pojedine baštine. Jedan je kazivač izjavio kako je 1960-ih redovito išao na uranak s vršnjacima iz Škole učenika u privredi, i to u Grdaču, Bristvu i ponajviše Rasohu (I.P.G.). Smokvićani su odlazili u Brnu ili s barkama u obližnje vale (Lućicu...) i otočice (Vrhovnjak, Sridnjak...). Društveno-političke organizacije i škole u posljednjim desetljećima Jugoslavije organiziraju uranke manjih grupa vezanih društvenim sponama. U Smokvici se na urancima Osnovne škole davao naglasak na evociranje događaja iz NOB-a. Tako je 1970-ih organizirala šetnju „Stazama revolucije“ na Kom i Smolinje. Mjesni Savez socijalističke omladine je organizirao uranak za svoje članove, praktički sve do raspada Jugoslavije.

„Skupilo bi se nas 20-30 omladinaca i pošlo s barkom na blatske škoje“ (M.P.).

Djeca su odlazila na svoje zasebne uranke. Uglavnom u višim osnovnoškolskim razredima. Doživljavao se taj trenutak poput oslobađanja iz okova, konačno dočekana sloboda i samostalnost bez nadzora roditelja. Mnogima je „Prvi maj“ bio prvi trenutak takve slobode, čiji je vrhunac bio

prespavati izvan roditeljske kuće. U kućici na baštini nekog od njih, povezanih istom dobi i prijateljstvom, pekli bi meso, pili, ispitivali granice između dva spola, „bambali“... (S.C.). I kada je određite bilo masovno, kao što je to bila Gradina, pojedine dječje skupine bi se znale izdvajati:

„Kad smo bili u 7. razredu nismo imali u koga poč u Gradinu, pa smo našli jednu napušćenu kuću, očistili kolo nje, naložili oganj i ispekli meso. Tad je bi malo boji standard pa je bilo i kobasica. A ispid smo učinili zog za plunge“ (I.Ž.G.)

Pojedine grupe bi se poslijeratnih godina znale vraćati doma tek sutradan te bi na uranku provodile gotovo dva dana. To se moglo jer su prvomajski praznici tada trajali puna dva dana.

Politički utjecaji i diferencijacija do II. svjetskog rata

„Prvi maj“ je zasigurno najispolitiziraniji datum kraja 19. i čitavog 20. st. Tu veliku moć apsorpcije društveno-političkih utjecaja najvjerojatnije je priskrbio običaj masovnih povorki u sklopu uranka. Mase na ulicama su bile privlačni medij za sve one koji su imali potrebu upravljati im i usmjeravati ih za ostvarenje svojih ciljeva. Stoga je izvjesno zašto su radnici u SAD-u u drugoj polovici 19. st. baš na taj dan pokrenuli demonstracije i štrajkove tražeći po osam sati radnog vremena, odmora i zabave. Brojni mrtvi i ranjeni radnici Chicaga u masovnim demonstracijama 1886. dali su „Prvom maju“ pečat radničkih prava.⁷

Snažna društveno-politička diferencijacija u međuratnom razdoblju dovodi do formiranja zasebnih prvomajskih povorki predvođenih različitim zastavama. S jedne strane bili su članovi i pristalice Hrvatske seljačke stranke, a s druge strane jugonacionalisti. Bila je to prilika za opuštanje, ali i jačanje međusobnih veza. Zabilježeno je nekoliko incidenata u mimoilaženjima prvomajskih povorki, dobacivanja, uvreda i fizičkih obračuna. Dakle, prvomajski uranak i kao diferencijacijski faktor.

⁷ Utemeljiteljski kongres Druge internacionale 1889. donio je odluku, potaknut događanjima u SAD-u, kojom je Prvi maj proglasio međunarodnim praznikom. Od 1917. i pobjede Oktobarske revolucije, taj je dan proglašen općenarodnim praznikom u Sovjetskom Savezu. Poneke ga zemlje (Austrija i Čehoslovačka) uvode u tom međuratnom razdoblju kao plaćeni dan odmora, a druge zabranjuju prvomajske radničke proslave (Italija, Jugoslavija, Mađarska, Španjolska). Nakon II. svjetskog rata, Prvi maj se slavi diljem svijeta kao međunarodni praznik rada (Haramina 1980:45-53.)

Hrvatska seljačka stranka organizira tridesetih uranke na Zmalošćici i u Gradini (Kazivanje F.M.). Bilo je to uglavnom muško društvo. Redovito je prati Narodna (hrvatska) glazba. Uranak je pratio politički folklor, između ostalog i pjesme uz pratnju harmonike:

„Kupit ću ti vestu, na crvene bile tačke, samo reci draga dušo da
Ti je drag Maček.“

„Razbila se čaša iz koje je je Jeftić pio, otkrila se Hrvatska koju
nam je krio.“⁸

Jugonacionalisti se, politički u manjini, tridesetih udaljavaju i uranak prebacuju tjedan poslije. Naime, pod utjecajem Jugoslavenskog sokolskog saveza i prevladavajuće srpske običajne tradicije, na Korčuli se u međuratnom razdoblju kod sokolskih društava uvodi običaj uranka na Đurđevdan. Dakle, ne na Jurjevo u travnju, već prema pravoslavnom kalendaru u svibnju. Otočna sokolska društva radila su to prema odluci Sokolske župe Mostar. Svako je društvo u župi bilo obvezno prirediti uranak sa svim svojim kategorijama i prigodni program (predavanje, vježbe, deklamaciju, govor o značaju tog dana).⁹ Taj dan je imao veliku važnost za sokolaše kao „dan nacionalne borbe, snage i slave... borbe protiv sviju narodnih ugnjetača“.¹⁰ Na Đurđevdan su se redovito održavali izleti - uranci. Godine 1934. Blaćani su išli na Dugi pod. Držani su govori, svirala se himna, a poslije se razvilo „pravo narodno veselje“. Uz pratnju tamburaškog orkestra Glazbenog društva igrala su se narodna kola, podmladak je izvodio vježbe, a naraštaj i članstvo su se natjecali u lakoatletskim disciplinama. „Svugde pjesma, igra, veselje, tako da je uranak protekao u živom i bratskom raspoloženju“ (Sokolski glasnik 1934.). Velolučani su na Đurđevdan 1935. pohodili otočić Ošjak. Cjelokupno članstvo svih kategorija krenulo je u 4 sata ujutro s glazbom iz Sokolskog doma na obalu gdje su se ukrcali na motorni brod „Sv. Nikola“ i druge manje brodove. Zajednički doručak je uslijedio u 9 sati, a potom se plesalo, igralo narodna kola i pjevalo. Pri povratku je Ante Simatović deklamirao prigodnu pjesmu u Sokolani, a uvečer se održala naraštajska akademija (Sokolski glasnik 1935).

⁸ Kazivanje dr.sc. Franko Mirošević, lipanj 2016.

⁹ DADU-SCKL-476. Sokolsko društvo u Korčuli. Spisi po tekućem broju - Raspis 1 župe Mostar, br. 91/31 (3.3.1931.)

¹⁰ Isto. Raspis 5 župe Mostar, br. 94/33 (11.4.1933.)

Često su se đurđevdanski uranci organizirali u zajednici susjednih društava. Godine 1938. blatski i luški sokolaši družili su se u predjelu Zanarat. „Pošto je izvršen mimohod i pozdrav između kategorija našeg i sokolskog društva Vela Luka, sve kategorije obaju društava postrojene su...“ Poslije govora starješina koji su istaknuli važnost zajedničkih sastanaka, sokolske glazbe su zajedno odsvirale prigodne koračnice. Uslijedilo je veselje, razna nadmetanja, igra odbojke, a stariji su uživali u „divnom majskom jutru“ (Knjiga za sokolsko selo 1938). I druga su društva/čete zajednički organizirala uranke. Godine 1931. Đurđevdanski uranak su zajedno održali Smokvičani i Blačani.¹¹ Poslije će ga Smokvičani redovito održavati s Čaranima. Godine 1934. na Dračevici je poslije govora i predavanja uslijedilo zajedničko veselje, bacanje kugle i koplja, skok u vis i dalj, te plesanje narodnih kola (Sokolski glasnik 1934). I kasnijih godina su ove dvije čete na Dračevici organizirale zajednički uranak.

Odabir Đurđevdana za sokolska društva i jugonacionaliste bio je očito iz ideoloških razloga. U drugoj polovici 1930-ih može ga se promatrati i kroz prizmu političke izolacije jugonacionalista. Upravo su oni na lokalnim izborima 1936. doživjeli debakl te postaju sve manje važan politički faktor. Faktor koji više nema snage za političku konfrontaciju, pa niti na društvenim manifestacijama kao što je bio „Prvi maj“. I možda i stoga bijeg na Đurđevdan.

Komunisti u Veloj Luci su u međuraću također doprinijeli diferencijaciji, izdvajajući se u zasebni prvomajski uranak. Iako su svojim djelovanjem htjeli odudarati od ostalih i što više se odmaknuti od „zaostalih“ običaja, u Veloj Luci se nisu izdvajali nekim posebnim pojavnostima i političkim porukama. Štoviše, uklopili su se u postojeće običajne obrasce i prepuštali su se prvomajskom veselju.

Radnički karakter „Prvog maja“ prvih poslijeratnih godina u komunističkom društvenom sustavu

Dolaskom na vlast svršetkom II. svjetskog rata, komunistički svjetonazor guta široku lepezu narodnih običaja, vješto je koristi i uklapa u novi društveno-politički kontekst, dajući joj sasvim drugo značenje kao što je to stoljećima prije činila i Katolička crkva. „Prvi maj“ je pritom imao neobično važno značenje, za razliku od jurjevskih običaja koji su bili okarakterizirani kao vjerski te

¹¹ Fotografija iz privatne zbirke Davorke Jerković rođ. Baničević (Smokvica - Brna)

potiskivani (Premuž 2004:39). Koliko je bio važan svjedoči i podatak da se slavio dva dana (1. i 2. svibnja), što se prakticiralo još samo za Dan Republike i Novu godinu.

Godine 1946. se u Veloj Luci prvi puta po svršetku rata održala proslava ovog dana koji je „tokom oslobodilačkog rata postao simbol oslobođenja cijelog naroda od fašističkog zavojevača“.¹² Jednoobrazne programe prvomajske proslave kreirala je mjesna organizacija Narodne fronte s jasnim ciljem: „To je proslava kojoj treba dati karakter tradicionalne svečanosti, koja bi se na isti način proslavljala svake godine“.¹³ Tako je 1947. koncept proslave bio strukturiran na sljedeći način:

1. *Uoči 1. maja... navečer u 19.30 prodefilirati će narodna glazba kroz mjesto, a u povorci se priključuju sva društva i organizacije, kao i rajonski odbori na čelu s narodom...*
2. *Organizacija omladine će izvršiti iluminaciju u mjestu*
3. *Na dan 1. maja u jutro u 4 h zbornom mjesto pred školom za odlazak na uranak. U 4 h se kreće - na čelu sa muzikom. Na uranak su dužna da izidju sve organizacije, sve ustanove i društva... Hum će pjevati koju pjesmu na uranku. Na uranku će se vršiti takmičenja između Luke i Blata*
4. *Omladina ima da podigne slavoluk. Sve kuće moraju biti okićene sa zastavama ili sagovima*
5. *Povratak sa uranka u 10.30 u povorci kroz mjesto gdje će se postrojiti ispred balkona dr. Fiamina, odakle će se držati govori*
6. *Na večer u 20 h će se održati priredbe i ples u domu kulture. Sva društva i organizacije imaju da uzmu učešća na ovoj predstavi...¹⁴*

U novom društveno-političkom kontekstu naglasak se stavljao na masovnost zbog što jačeg propagandnog efekta: „Pripremite mase za uranak tako da bude masovan... neka u njemu sudjeluje i staro i mlado“. U uputama za organizaciju praznika se naglašavalo kako intencija samog praznika nije da nitko ništa ne radi „već da taj dan postane trajni općenarodni praznik“. Namjera Narodne fronte je napraviti što veličanstveniju proslavu. „Jer je taj

¹² DADU-SCKL-677. Narodna glazba Vela Luka. Opći spisi. Dopis Narodne fronte, br. 27/46 (27.4.1946.)

¹³ Isto.

¹⁴ DADU-SCKL-677. Narodna glazba Vela Luka. Opći spisi. Dopis Narodne fronte, br. 35/47 (25.4.1947.)

dan ionako u tradiciji našeg naroda pa te tradicije treba potpuno oživjeti i upotpuniti”.¹⁵ Naglasak je bio na upotpunjavanju, odnosno izmjeni, jer novim vlastima nije bio cilj ljenčarenje nego promocija rada i njegovih rezultata. Naime, Međunarodnom prazniku rada prethodilo je „prvomajsko takmičenje“ u kojem su učestvovala sve radne organizacije i pojedinci, a najuspješnija imena bi se pronijela na transparentima mjestom u prvomajskoj povorci. Krajem 1940-ih i početkom 1950-ih kada se poduzeća i pojedinci nadmeću postocima u premašivanju očekivanih rezultata rada i u kojemu vlada geslo „Nema odmora dok traje obnova!“ (a sve po uzoru na Sovjetski Savez, odnosno u nadmetanju s Moskvom za „komunističkiji“ put), odmor i zabava su na prvi pogled stavljeni u drugi plan. Radne organizacije Vele Luke i Blata organiziraju prvomajske povorke u kojima se predstavljaju proizvodi, radni proces i učinak. Jedna od fotografija iz tog vremena prikazuje improvizirani pogon tvornice za preradu ribe na 4 kotača (tzv. kar) sa radnicama koje sole ribu, prvu barku brodogradilišta „Greben“. Tada su još sudjelovale i brojne mjesne zadruge kao postolarska, drvodjelska i druge (M.D.S.). Veloluški radni kolektivi su krenuli ulicom prema Blatu da bi se mimoišli s tamošnjom povorkom i usporedili vlastita ostvarenja socijalističke tekovine.¹⁶ U organizaciju bi se uključile i škole koje bi korporativno išle na uranak i prije odlaska dale uputu učenicima kako se ponašati. Kazivač iz Smokvice sjeća se: „Na čelu bi bila zastava, a mi iza svaki razred opose, u koloni dva po dva“ (I.B.Š.).

Na prvim poslijeratnim urancima još se osjećao rat i njegovi tragovi, ali i ponos zbog iznjedrene pobjede. Naročito se to osjećalo kod komunista.

„Na Kapji tamo kolo 1949. sjećam se dobro na uranku starega Pavota i njegovega sina partizana. Bili bi se zagrlili, pjevali i vikali: Mi komunisti!“ (I.B.Š.)

Napuštanje krutih obrazaca

Prvomajska proslava se poslije naizgled širi, obuhvaćajući i dane uoči. Organiziraju se projekcije prigodnih filmova i predavanja. No, već početkom 1950-ih radnička nadmetanja gube svoj početni zanos, te se u prvi plan stavljaju nadmetanja sportskog karaktera. Organizirale bi se i veslačke regate

¹⁵ Isto

¹⁶ DADU-SCKL-677. Narodna glazba Vela Luka. Opći spisi. Dopis Narodne fronte, br. 27/46 (27.4.1946.)

od Gradine do središta mjesta, u čemu se može pročitati i vješto izuzimanje jednog omiljenog društvenog sadržaja izvan nekadašnjeg religijskog konteksta. Naime, do II. svjetskog rata su se veslačke regate tradicionalno održavale na sv. Ivana, a poslije rata se regate obnavljaju, ali na politički počudniji datum. Kasnije će program postati sve neodređeniji, ispunjen neobaveznijim sadržajima. To se na vanjskom i unutarnjem političkom planu poklapa s udaljavanjem od sovjetskog modela društva, pojavom potrošačkog društva i povećanjem životnog standarda.

Svi zaposleni u brojnim radnim organizacijama Vele Luke primali bi uoči praznika manji dodatak na plaću. Kupovale su se velike količine hrane, naročito mesa, i pića (T.D.). Početak uranka se pomiče par sati kasnije, a prestaje se i s praksom organiziranog povratka s uranka, koji se počinje protezati na cjelodnevnu zabavu i proizvoljan povratak. Parole su sve manje pretenciozne i proslava je sve opuštenija. Organizator proslave postaje Općinsko/Mjesno sindikalno vijeće, kojemu to praktički predstavlja vrhunac djelovanja, odnosno središnji datum godišnjeg kalendara. Za realizaciju posebnog prvomajskog programa formirao bi posebne grupe koje su se bavile nadzorom uređenja i kićenja izloga, obezbjeđenjem brodova (posebni za limenu glazbu i buffet), njihovim rasporedom i redom pri ukrcaju, obezbjeđenjem zadružnih levuta za izletnike, emitiranjem borbenih pjesama i marševa preko razglasa itd. U proglasu sindikalnog Odbora za organizaciju proslave početkom travnja 1963. se naglašava kako „naši narodi slave Prvi maj u punom jeku daljnjeg jačanja ekonomskih, privrednih i društvenih snaga i učvršćenja radničkog i društvenog samoupravljanja“ te se poziva da proslava bude „općenarodna politička manifestacija radnih ljudi, dan veselja, zabave i radosti“. Program proslave je najavio masovni polazak na uranak u 6 sati, i to brodovima u Gradinu. U programu su naglašeni opušteni tonovi proslave: „Uranak će imati pečat raspoloženja slobodnog veselja“. Najavljena je regata ekipa sindikalnih podružnica „u gucima i kaićima“, takmičenje u postavama za učenike Osnovne škole. Povratak je najavljen poslijepodne, odnosno „prema raspoloženju“, a navečer se održavao veliki radnički ples.¹⁷ No, mnogima se proslava nastavljala i sljedećeg(ih) dana. Prvomajski praznici su se percipirali isključivo za opuštanje pa će jedan radnik tvornice „Jadranka“ pred Disciplinskom komisijom ustvrditi kako se 3. svibnja nije pojavio na poslu jer je: „bi pospan

¹⁷ HR-DADU-SCKL-675. Mjesna organizacija Sindikata službenika državnih ustanova Vela Luka. Opći spisi, proglas (1963).

i umoran od svetkovanja 1. maja...“ i kao takav nije bio spreman „za nijedan ozbiljniji posal“.¹⁸

Kako su se pojedine grupe sve više izdvajale po svojim baštinama i vikendicama, „Prvi maj“ je gubio na masovnosti. To se poklapa i s drugim promjenama u društvu koje bilježe sve veći otklon od kolektivnog i masovnog. U prvi plan dolaze neke druge pojavnosti. Tako je 1985. u Korčuli praznik bio obilježen radom. Radnici „Inkobra“ porinuli su brod za sovjetsko tržište, a radilo se i na gradilištu hotela „Liburna“. Rokovi završetka radova iskočili su u prvi plan. U Veloj Luci su omladinci „prednjačili u organizaciji plesnih večeri“. I to ne za mještane, već za goste kojih je bilo podosta u hotelima. I drugdje u Dalmaciji se uz prigodne akademije, susrete boraca i omladine, sportska nadmetanja i izletničke gozbe, taj dan radilo te su pristigle turističke grupe iskakale u prvi plan (SD 1985). Inače, već 1960-ih se u Veloj Luci upravo na „Prvi maja“ otvarala plesna sezona u Ljetnoj bašti. Tad bi pristizali prvi turisti u mjesto.

Milan Kundera će u svojem romanu „Nepodnošljiva lakoća postojanja“ ustvrditi kako je prvomajska svečanost bila primjer komunističkog kiča, odnosno svijeta koji je sam sebi stavljao masku ljepote (Kundera 1984:295). Na lokalnoj jugoslavenskoj (Kunderin primjer je čehoslovački) razini taj se zaključak ne može tek tako potvrditi. S jedne strane, prve poslijeratne godine opterećene su radnim rezultatima i postignućima, pa i željom da se što više odmakne od postojećeg prijeratnog obrasca prvomajske proslave. U tim godinama vidljive su naznake pokušaja stvaranja komunističkog prvomajskog kiča. No, već od 1950-ih, poslijeratni zanos opada, a prvomajske proslave se vraćaju svojoj izvornoj nepretencioznosti i opuštenosti. I pritom su na površinu izbile mnoge prijeratne pojavnosti prvomajskih običaja.

Mnogi kazivači ocijenili su kako je „Prvi maj“ za Velolučane bio najvažniji praznik uz Novu godinu. Jedna kazivačica je ustvrdila kako je „Prvi maj bi najboji praznik“. Bolji i od Nove godine „jer bi se na Novu godinu provodi samo navečer a sutradan bi bi za ništa. A za Prvi maj bi se provodi cili dan i još si ima praznik sutradan“ (T.Ž.).

Neželjena baština početkom 1990-ih i današnji recidivi

Početkom 1990-ih se iz društveno-političkih razloga običaji „Prvog

¹⁸ HR-DADU-SCKL-704. Tvornica za preradu i konzerviranje ribe „Jadranka 1892.“. Disciplinski spisi, br. 3/1981.

maja“ mijenjaju stubokom. Ponajprije, ratna opasnost čini znatni rez i potiskuje prvomajsku proslavu. S druge strane, Međunarodni praznik rada biva obilježen kao jugoslavenska i komunistička ostavština pa novi društveni poredak odbacuje dotadašnju proslavu i uopće obilježavanje tog dana. Uranak se rascjepkao na još manje grupice, donekle (ali ne i potpuno) i kao obilježje lijeve političke opcije. Poslije 1990-ih takav se rigidni pristup prazniku izmijenio, no obilježavanje „Prvog maja“ nije se vratilo na prijašnji intenzitet. Danas je to tek blijeda kopija nekadašnjih proslava. U Veloj Luci se obilježava isključivo u obiteljskom i prijateljskom krugu na baštinama. Peče se meso, druži i opušta.

„Proslavljam ga u krugu šire obitelji, a navrate i prijatelji. Za obid se obavezno šufiga biž i ispeče meso.“ (I.Ž.G.)

Poneki i dalje drže do tradicije pa okreću kozlića na ražnju. I u Smokvici se dandanas kod nekih zadržao običaj odlaska na uranak te se ujutro na „Prvi maja“ može vidjeti do 20-tak baraka ispred južnih smokviških vala koji su zadržali taj običaj odlaska s barkom i pečenja kozlića/janjca (M.P.). Upravo se taj običaj odlaska s barkom na „Prvi maj“ zadržao kao smokviška specifičnost.

No, rano ustajanje više nije pravilo i fokusira se na ručak. Kafici rade i puni su preko dana, što prije nije bio slučaj. I dalje mladi po prvi puta na taj dan provode duže vrijeme i spavaju izvan roditeljske kuće. „Ja sam svojeg Danijela pustila u I. razredu srednje“ (S.C.). Uživaju u slobodi, provode se, družu i piju. Neki i divljaju. Na lokvi od Bradata znaju se okupiti, otpuštajući svoje kočnice. Naročito je 2007. veloluška javnost bila zgrožena prevrtanjem automobila u lokvi i uništavanjem netom posađenih sadnica stabala. Ponukalo je to i neke pojedince da se obrate javnosti upozoravajući na banaliziranje Praznika rada i „rastuće sadističke ovisnosti o općim destrukcijama“ kod mladih, ali i policijsko nepoduzimanje i relativiziranje uništavanja objašnjenjem da je riječ o „tradicionalnom slavlju“.¹⁹ U prvomajskoj čestitki Općinskog poglavarstva i Općinskog vijeća Vele Luke 2008. mještani su pozvani na dostojanstvenu proslavu blagdana.²⁰ No, čini se kako ovdje nije riječ isključivo o huliganima, već o sličnom modelu ponašanja na taj dan kroz tisućljeća. Ponašanju koje se ovisno o različitim društveno-političkim trenucima i potrebama prilagođavalo, ali nikad nije izgubilo svoj iskonski karakter čije značenje je ipak davno zagubljeno.

¹⁹ Privatna zbirka Jerka Padovana - Vela Luka. Javni proglas (26.4.2008.).

²⁰ Prvomajska čestitka. URL: http://www.velaluka.hr/arhiv_vijesti.asp?noa=2/ (2017).

Izvori

Državni arhiv u Dubrovniku - Arhivski sabirni centar Korčula-Lastovo

HR-DADU-SCKL-476. Sokolsko društvo u Korčuli

HR-DADU-SCKL-675. Mjesna organizacija Sindikata službenika državnih ustanova Vela Luka

HR-DADU-SCKL-677. Narodna glazba Vela Luka

HR-DADU-SCKL-704. Tvornica za preradu i konzerviranje ribe „Jadranka 1892.“

Privatna zbirka Nikice Farčić rođ. Oreb Fini (Vela Luka), Davorke Jerković rođ. Baničević (Smokvica - Brna), Jerka Padovana (Vela Luka)

Web izvori: www.velaluka.hr

Kazivači

Milka Andrijić Malandrin rođ. Andrijić Čučera - Blato, Vela Luka (1920.-2009.)

Ivan Baničević Škudrić - Smokvica (1942.)

Frano Baničević Orebičić - Smokvica (1952.)

Bosiljka Barčot rođ. Andrijić - Vela Luka (1946.)

Mate Barčot Laštik - Vela Luka (1942.)

Stanka Cetinić rođ. Berković - Vela Luka (1976.)

Tonči Donjerković - Vela Luka (1958.)

Franjo Dragojević Beže - Vela Luka, Australija (1963.)

Ante Dragojević Koža - Vela Luka (1936.)

Ivka Dragojević rođ. Andrijić - Vela Luka (1939.)

Milorad Dragojević Strce - Vela Luka (1935.)

Ivan Farčić Priša - Vela Luka (1939.)

Nikica Farčić rođ. Oreb Fini - Vela Luka (1940.)

Jela Franulović Cekinar rođ. Andreis Stalijar - Vela Luka (1924.-2013.)

Petar Franulović Srzovan - Blato, Vela Luka (1947.)

Filip Marinović - Vela Luka (1919.-2009.)

Vjekoslav Marinović Veskalo - Vela Luka (1932.)

dr.sc. Franko Mirošević - Vela Luka (1932.)

Franko Mirošević Dubaj - Vela Luka (1929.)

Mišo Pecotić - Smokvica (1963.)

Jovakin Prižmić Drlun - Vela Luka (1936.)

Ivko Protić Gardenal - Gornja Potirna, Blato (1951.)

Mira Svoboda - Korčula (1917.-2008.)

Dobrića Šeparović Bare - Vela Luka (1914.-2011.)

Ante Tomas - Blato, Vela Luka (1944.)

Roza Vlašić Baja rođ. Šeparović Bare - Vela Luka (1919.-2013.)

Tonka Žabica rođ. Maričić - Vela Luka (1947.)

Igor Žuvela Vilić - Vela Luka (1957.)

Ivo Žuvela Gige - Vela Luka (1956.)

Literatura

1. Belaj, Vitomir. Hod kroz godinu - mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja. Zagreb: Golden marketing, 1998.
2. „Blato“. *Sokolski glasnik* (Ljubljana), br. 23 (1.6.1934.), str. 5.
3. Đurđevdanski uranak sokolskih društava Blata i Vele Luke. *Knjiga za sokolsko selo* (Mostar), br. 7 (1938.).
4. „Đurđevdanski uranak“. *Sokolski glasnik* (Ljubljana), br. 25 (14.6.1935.), str. 3.
5. Gavazzi, Milovan. Godina dana narodnih običaja. Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, 1988.
6. Haramina, Mijo. Velike godišnjice - naši praznici. Zagreb: Školska knjiga, 1980.
7. Kundera, Milan. Šala. Zagreb: Meandar, 2000.
8. Ilić - Oriovčanin, Luka. Narodni slavonski običaji. Zagreb: Gradsko poglavarstvo grada Novske, 1997. (pretisak)
9. Laszowsky, Emil. „Kako je nekada zagrebačka občina slavila mjesec svibanj“. *Nova Hrvatska* (Zagreb). 1.5.1943., str. 10.
10. Miličević, Josip. „Narodni život i običaji na otoku Braču“. *Narodna umjetnost* 11-12 (1974/1975), str. 399-462.
11. Mirošević, Franko. Povjerenje ili zaborav - zapisi slijedom događaja, fragmenti kronike pojedinca, obitelji i mjesta. Vela Luka: Vlastita naklada, 2016.
12. Muraj, Aleksandra. „Simboličke konotacije godišnjih običaja na Baniji“. *Narodna umjetnost* 29 (1992), str. 185-218.
13. Ovsec, Damjan J. Velika knjiga o praznikih - praznovanja na slovenskem in po svetu. Kranj: Domus (1992).
14. Pederin, Marko. „Stara virovanja na zapadnom Pelješcu“. *Pelješki zbornik* 1 (1976), str. 271-294.
15. Premuž, Vedrana. „Jurjevski običaji u Turopolju“. *Ethnologica Dalmatica* 13 (2004), str. 27-42.
16. Róheim, Géza. „Hungarian Calendar Customs“. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain nad Ireland* 56 (1926), str. 361-388.
17. Smith, William. Dictionary of Greek and Roman antiquities. Boston: Little, brown and company, 1870.
18. „Slavilo se i - radilo. Proslava Prvog maja u Dalmaciji“. *Slobodna Dalmacija* (Split). 3.5.1985.
19. Svoboda, M. „Vjerovanja i običaji u staroj Korčuli početkom 20. stoljeća“. *Rival* 3 (VIII), 1995. str. 215-223.
20. „Uranak Sokolskih četa Smokvice i Čare“. *Sokolski glasnik* (Ljubljana), br. 23 (1.6.1934.), str. 5.

GOOD MORNING TO ME ON THE FIRST OF MAY
The First May getting up on the western part
of the island of Korčula

ABSTRACT

Continuing on the first two issues of *Kanavelić*, I describe the First May festivities on the western part of the island of Korčula. This time it is the custom of getting up on the First of May. I analyse the questions of time, gatherings and the places of reunion of the procession, gender structure of participants, manifestation and fragmentation. Together with the description of this custom, denoting the final stage of the First May festivities, the text also depicts the customs of ritual pasture and hunting battue. The bygone customs are set in the context of time and space with an analysis of social and political influences and changes. The custom of getting up was the mark of differentiation between the two wars, and of monolithism in the post-war socialist and working-class period. The text is based on the verbal sayings of the participants, various sources from the second half of the 20th century, as well as on literature for comparing the custom with that in the broader area.

KEY WORDS: *getting up, ritual pasture, ritual hunting, political influence and differentiation, working-class character, fragmentation, 20th century, western part of the island of Korčula.*